

УДК 340
ББК 67.01

**ПРОБЛЕМАҲОИ ИЛМИИ
МАФҲУМ ВА МОҲИЯТИ
ҲУҚУҚ: ҶАНБАҲОИ
НАЗАРИЯВӢ**

**НАУЧНЫЕ ПРОБЛЕМЫ
ПОНЯТИЯ И СУЩНОСТИ
ПРАВА: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ
АСПЕКТЫ**

**SCIENTIFIC PROBLEMS
OF CONCEPT AND
ESSENCE OF LAW:
THEORITICAL
ASPECTS**

Шокиров Ғайбулло Абдуллоевич, н.и.ҳ., дотсенти кафедраи назария ва таърихи давлат ва ҳуқуқи факултети ҳуқуқшиносии ДДҲБСТ; **Расулзода Нигора**, магистранти баҳии 2-юми ДДҲБСТ (Тоҷикистон, Хуҷанд)

Шокиров Ғайбулло Абдуллоевич, канд.юрид.наук, доцент каф. теории и истории государства и права юридического факультета ТГУПБП; **Расулзода Нигора**, магистрант 2 курса ТГУПБП (Таджикистан, Худжанд)

Shokirov Gaybullo Abdulloevich, candidate of economical sciences, Associate Professor of the department of theory and history of state and law under the faculty of jurisprudence attached to TSU LBP; **Rasulzoda Nigora**, 2-nd year holder of master's degree of TSULBP, (Tajikistan, Khujand)
E-MAIL: shga1959@mail.ru

Вожаҳои калидӣ: ҳуқуқ, меъёри ҳуқуқӣ, моҳияти ҳуқуқӣ, адолат, ахлоқ, одат

Мафҳум, моҳият, таъриф ва шарҳдиҳии ҳуқуқ, ки танзимкунандаи муносибатҳои ҷамъиятӣ ба ҳисоб меравад, мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Муносибатҳои гуногун нисбати ҷамъияти моҳияти ҳуқуқ, ба риштаи таҳлил каҷида шудааст. Ба масъалаи таносуби ҳуқуқ бо дигар танзимкунандагони иҷтимоӣ чун ахлоқ, одат, анъана ва меъёрҳои динӣ диққати алоҳида дода шудааст. Мафҳуми меъёрҳои ҳуқуқи позитивӣ, ки бояд ба талаботи ҳуқуқи фитрӣ ҷавобгӯӣ бошад, таҳлил карда шудааст. Фарқи байни ҳуқуқ ва ахлоқ махсус баррасӣ карда шуда, умумияти ҳуқуқ ва ахлоқ, ҳамкориҳои мутақобилаи онҳо муайян карда шудааст.

Ключевые слова: право, нормы права, сущность права, справедливость, мораль, адат (обычное право)

Исследованы понятие, сущность, определение и трактовка права, которое является регулятором общественных отношений. Проанализированы различные подходы к пониманию сущности права, существующие в юридической науке. Также отдельное внимание уделяется проблемам соотношения права с другими социальными регуляторами, такими как мораль, адат (обычное право), традиции и религиозные нормы. Особо рассматриваются различные определения права и морали, выявляются единство права и морали, а также их различие и взаимодействие друг с другом.

Key-words: law, law norms, justice, morality, adats, essence of law

The article dwells on concept, essence, definition and treatment of law being a regulator of social relations. The authors have analyzes various approaches to a comprehension of the essence of law existing in juridical science. Special attention is also paid to the problems of correlation of law with other social regulators, such as morality, adats, traditions and religious norms. Special consideration is aimed at different definitions of law and morality, unity between law and morality, their difference and interaction with each other are elicited.

Дар ҳар як давраи таърихӣ инсон талаботи худро (фаъолияти меҳнатӣ, муносибат бо дигар одамон) қонун намуда, аз ҷиҳати воситаи танзимкунии иҷтимоӣ истифода мебарад. Проблемаи илмӣ мазкур тӯли чанд садсолаҳо дар маркази таваҷҷӯҳи муҳаққиқон қарор дорад. Ва ҳатто дар замонҳои муосир низ муносибатҳои ҷамъиятӣ тибқи вояҳои иҷтимоӣ ба танзим дароварда мешаванд. Тавре дар адабиёти илмӣ омадааст, дар ҷомеа муносибатҳои ҷамъиятӣ «тибқи теъдоди зиёди меъёрҳои иҷтимоӣ, аз қабилӣ ахлоқӣ, динӣ, корпоративӣ, ҳуқуқӣ, одат ва анъанаҳо амалӣ гардонида мешавад ва ... дар низоми танзимкунандагони иҷтимоӣ – ҳуқуқ мақоми хеле муҳимро ишғол менамояд» [8, с. 46].

Муаллифи дигар таъкид мекунад, ки низоми танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ меъёрҳо ва қоидаҳои гуногунро дорад, ки одамон дар ҳаёт ва фаъолияти ҳаррӯзаи худ онҳоро ба ибодат мегиранд. Ба ақидаи ин муаллиф низ, дар байни меъёрҳои иҷтимоии гуногуннамуд меъёрҳои ҳуқуқӣ, ахлоқӣ, одат, анъана, меъёрҳои корпоративӣ ва ғайраро ҷудо кардан мумкин аст, ки дар байни ин танзимкунандагони иҷтимоӣ, дар танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ ба ҳуқуқ ва ахлоқ мақоми хоса дода мешавад [4, с. 9].

Дар ин мақола мо тасмим гирифтаем нуктаи назари олимонро дар бораи мафҳум, моҳият, таъриф, шарҳдиҳу идроки ҳуқуқ мавриди таҳқиқ қарор дода, мавқеи ҳешро муқаррар намоем.

Дар назарияи ҳуқуқ, падидаи мазкур яке аз масъалаҳои асосии илмӣ ба ҳисоб меравад. Аз тарафи дигар, муайян намудани мафҳуми дурусти ҳуқуқ, яке аз омилҳои хеле муҳими пешрафти илм вобаста ба омӯхтани падидаи мазкур мебошад. Шарҳи мафҳуми ҳуқуқ аҳамияти на танҳо назариявӣ, ҳамчунин амалӣ низ дорад.

Ҳуқуқ дар марҳилаи муайяни инкишофи ҷамъияти инсонӣ пайдо шуда таърихи тӯлонӣ дорад. Зарурати онро ҳаёти ҷомеа, маҷудияти инсон тақозо намудааст. Барои пайдоиши ҳама гуна ҳодисаи ҷамъиятӣ ё табиӣ шароити таҳкурсии муайян зарур аст. Ҳуқуқ низ дорои қонуниятҳои муайян аст, ки онҳоро муҳити ҷуғрофӣ, шароити таърихӣ, сабабҳои пайдоиши давлат ва зарурати иҷтимоии он муайян месозад.

Бино ба таъкиди Е.З. Бекбаев, дар илми ҳуқуқшиносӣ то имрӯз бештар аз сад таърифи ҳуқуқ мавҷуд мебошад, ки имкон медиҳад ҳуқуқро аз дигар предметҳои таҳқиқоти илмӣ ба он монанд ҷудо намоем. Ҳарчанд муаллифони таърифҳои мазкур метавонанд чунин пиндоранд, ки гӯё аломатҳои аз ҳама муҳимтарини ҳуқуқро муайян кардаанд, ҳақиқати ҷамъиятӣ ба таърифи мӯҷаз воқеияти иҷронашудани хоҳиш ва аз ҷониби умум эътироф гардида баён нашудани моҳияти ҳуқуқ шояд он аст, ки онҳо то ҳол маҳз аломатҳои фарқкунандаи ҳуқуқро чун предмети махсуси таҳқиқи илмӣ сабт мекунад [3, с. 41].

Ҳуқуқ дар ҷомеаи тодавлатии инсоният пайдо шудааст. Тавре маълум аст, асоси ташкили иҷтимоии ҳаёти одамони ҷамъияти тодавлатӣ ҷомеаи оилавӣ буд. Ҳокимият бошад, характери иҷтимоӣ дошт. Институти асосии ҳокимияти пешвоӣ ҷомеаи оилавӣ – Шӯроӣ қуҳансолон буд. Принципи асосии фаъолияти шӯро интиҳобшавандагӣ ва ивазшавии мунтазам ҳисоб мешуд, шакли ҳокимият бошад, потестарӣ (аз калимаи лот. - «potestas» ҳокимият ё қудрат) буда, ба обрӯву нуфузи пешво ва имконияти истифодаи маҷбурсозӣ асос меёфт. Чунин ташкили ҳаёти иҷтимоии ҷамъияти тодавлатӣ фаъолияти мӯътадили «хоҷагии азхудкунанда»-ро таъмин мекард.

Ҳуқуқ ба монанди давлат маҳсули тараққиёти ҷамъият аст. Дар ҷомеаи инсонӣ ҳуқуқ чун танзимкунандаи асосии меъёри муносибатҳои ҷамъиятӣ ба вуҷуд меояд. Бо мурури вақт расму оин, меъёрҳои ахлоқию динии ҷамъияти ибтидоӣ мавқеи худро ба танзими ҳуқуқӣ медиҳанд. Ақидаву андешаҳо дар бораи ҳуқуқ, пайдоиш, мавқеъ ва моҳияти он дар низоми танзими меъёрӣ бо инкишофи ҳаёти ҷомеа, тақмил ёфтани афкори илмӣ ҳуқуқӣ,

тахти таъсири омилҳои гуногуни айни ва зехнӣ дигаргун мешаванд.

Тавре Р.Ш. Сотиволдиев таъкид менамояд, истилои ҳуқуқ ба ду маънӣ истифода мешавад: 1) умумиҷимой; 2) ҳуқуқӣ. Аз нигоҳи муҳаққиқ, агар дар зерӣ мафҳуми «умумиҷимой»-и ҳуқуқ, озодии рафтори инсон аз нигоҳи ахлоқ, одат, қоидаҳои рафтори иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, талаботи иҷтимоии ҷамъият, мафҳумҳои ҳуқуқи ахлоқии (маънавии) ҷамъият, ҳуқуқи аъзои ҳизби сиёсӣ, ҳуқуқи миллат ба худмуайянкунӣ ва ғайра фаҳмида шавад, пас дар зерӣ мафҳуми «ҳуқуқӣ» ҳуқуқу озодии рафтори инсон аз нигоҳи қонун дар назар дошта мешавад, дар ин маврид ҳуқуқ дар шакли ҳуқуқи позитивӣ ҷой дорад ва онро давлат бо назардошти ҳуқуқҳои фитрии инсон муқаррар менамояд [10, с. 90].

Лозим ба таъкид аст, ки баҳсҳо оид ба моҳияти ҳуқуқ бисёр муҳим ба ҳисоб меравад. Дар бораи моҳияти ҳуқуқ натавон ҳуқуқшиносон, ҳамчунин файласуфон ва сиёсатшиносон низ ибрази ақида менамоянд ва дар натиҷа вобаста ба падидаи мазкур ғояҳои илмӣ гуногун ва назарияҳо нав пешниҳод мегарданд. Масъалаи фаҳмиши моҳияти ҳуқуқ дар назарияи ҳуқуқ яке аз масъалаҳои асоситарин ба ҳисоб меравад. Чи тавре зикр гардид, дар илми назариявӣ-ҳуқуқӣ, новобаста аз муносибатҳои гуногун ба ин падидаи илмӣ ва ё таълимот оид ба ҳудуди ҳуқуқ ва ё оид ба навъҳои фаҳмиши ҳуқуқӣ, таърифи ягонаи мафҳуми «моҳияти ҳуқуқ» таҳия нашудааст. Дар сарчашмаи илмӣ таъкид шудааст, моҳияти ҳуқуқ чун мушаххасаи сифатии он, аз нуктаи назари муносибатҳои анъанавӣ (равияҳои юснатуралистӣ, позитивӣ, сотсиологӣ) ва ғайрианъанавӣ (равияи интегративӣ) ба фаҳмиши ҳуқуқ баррасӣ гардидааст. Ғайр аз ин хусусияти серпахлӯии табиати ҳуқуқ натавон ба воситаи мушаххасоти моҳиятии ин мафҳум, балки тавассути алоқамандии зичии ҳуқуқ ва ахлоқ низ зоҳир мегардад [9, с. 40].

Дар воқеъ инсон дар ҷомеа зиндагӣ мекунад ва талаботи меъёрҳо ва қоидаҳои гуногунро иҷро менамояд. Тавре маълум аст, ҷунин меъёрҳо ва қоидаҳо умуман, дар меъёрҳои иҷтимоии гуногун, аз қабилӣ меъёрҳои ҳуқуқӣ, ахлоқӣ, одатӣ, корпоративӣ ва ғайра инъикос меёбанд. Дар адабиёти илмӣ омадааст, ки дар низомии танзими иҷтимоии ҷомеа ба меъёрҳои ҳуқуқӣ ва ахлоқӣ мақоми ҳоса дода мешавад. Истинодан ба ақидаҳои Т.Ю. Шидловская, В.С. Бялт таъкид менамояд, ки ҳуқуқ ба соҳаҳои ҳаётан муҳими танзими ҷамъиятӣ ворид гардидааст. Ҳамчунин ба ақидаи муаллиф, дар навбати худ ахлоқ низ ба муносибатҳои гуногуни байни одамон ворид шуда, дар бештари меъёрҳои ҳуқуқӣ мустақкам гардидааст [4, с. 9].

Ҳамин тавр, вобаста ба он, ки ҳуқуқ мафҳуми хеле мураккаб дар ҷомеаи инсонӣ ба шумор меравад ва оид ба мафҳум, моҳият, таърифот, шарҳдиҳӣ ва дарккунии ҳуқуқ дар таърихи афкори сиёсӣ ва ҳуқуқӣ ақидаҳои гуногун, назария ва равияҳои мухталиф ба назар мерасанд. Раванди мазкур то ҳол дар илми назарияи ҳуқуқ идома дошта, таърифи ҳуқуқ ҷузъи мафҳуми ҳуқуқ ба ҳисоб меравад.

Вобаста ба мафҳуми мазкур ақидаи ҷанде аз мутахассисони соҳаро мавриди таҳлил қарор медиҳем.

М.Н. Марченко таъкид мекунад, ки проблемаи таърифи мафҳуми ҳуқуқ дар илми ҳуқуқшиносии хориҷӣ ва ватанӣ аз рӯи анъана ба проблемаи хело муҳим тааллуқ дошт ва дорад. Ба ақидаи муаллиф, алҳол дар адабиёти илмӣ хориҷӣ ва ватанӣ таърифҳои гуногуни ҳуқуқ таҳия шудаанд ва ҳамаи онҳо воқеияти ҳуқуқии мавҷударо то ин ё он дараҷа адекватӣ инъикос менамоянд. Вале мушкилии қоркарди мафҳуми устувор ва гузашта аз ин «аз ҷониби умум пазируфта», ки ҳамаи паҳлӯҳои ҳастии ҳуқуқиро дар бар мегирифта бошад, пеш аз ҳама дар мураккабӣ, серзинагӣ ва мутаҳаррикии сохти материяи ҳуқуқӣ дар замон (давралҳои гуногуни таърихӣ) ва фазо (мамлакатҳои гуногун ва

маданияти ҳуқуқӣ) инъикос меёбад [6, с. 319-320].

Аз нигоҳи П.П. Баранов бошад, мафҳуми ҳуқуқ чун категорияи асосии илми ҳуқуқшиносӣ, аз рӯи анъана дар маъниҳои гуногун истифода мешавад. Ба ақидаи муаллиф, зеро мафҳуми ҳуқуқ, ҳам иддаои иҷтимоии одамон (ҳуқуқҳои субъективӣ, ки ҷанбаҳои манфии озодиро тавсиф мекунад, ҳуқуқи инсон ба дахлнопазирӣ, ҳуқуқи халқ ба худмуайянкунӣ ва ғайра) ва имкониятҳои расман эътирофшавандаи шахсони ҷисмонӣ ва ҳуқуқӣ (ҳуқуқҳои субъективӣ, ки ҷанбаи позитивии озодиро тавсиф мекунад ва ҳуқуқҳои мансуб ба «насли дуюм» – ҳуқуқ ба меҳнат, истироҳат, ҳифзи саломатӣ ва ғайраҳо) ва низоми меъёрҳои ҳуқуқӣ (ҳуқуқ дар маънии объективӣ) – «ҳуқуқи миллий», «ҳуқуқи россиягӣ», «ҳуқуқи конститусионӣ», «ҳуқуқи байналмилалӣ» ва ғайраҳо ва ниҳоят, ҳуқуқ дар маънии аз ҳама васеъ – ҳуқуқ чун низоми мутлақан ҳамаи ҳодисоти ҳуқуқӣ фаҳмида мешавад [2, с. 116].

Ба ақидаи Р.Ш. Сотиволдиев бошад, фаҳмиши ҳуқуқ аз ҷониби субъектҳои гуногун, бо истифодаи усулҳои мухталиф сурат гирифта, худ дарки ҳуқуқ ҷузъи фаҳмиши ҳуқуқ мебошад. Дар ҳамин замина, муҳаққиқ мафҳуми падидаи мазкурро ба тариқи зайл пешниҳод менамояд: фаҳмиши ҳуқуқ – фаъолияти зеҳнии инсон мебошад, ки дар натиҷаи он тасаввурот, ақидаҳо, мафҳумҳо, назарияҳо оид ба мафҳум, моҳият ва таъйиноти ҳуқуқ муайян ва пешбарӣ мешавад [11, с. 352].

Аз нигоҳи А.Б. Венгеров бошад, таъиноти асосии ҳуқуқ дар он аст, ки вай бояд танзимкунандаи пуркудрати иҷтимоӣ-меъёрӣ, муайянкунандаи рафтори эҳтимоли ва ҳатмии фардҳо ва ташкилаҳои дастҷамъонаи онҳо бошад. Муаллиф таъкид менамояд ҳатмияти ҳуқуқ бархилофи дигар танзимкунандаҳои иҷтимоӣ дар он аст, ки вай бо имкониятҳои маҷбуркунии давлатӣ таъмин карда мешавад, меъёрҳои ҳуқуқӣ барои ҳамаи ашхосе, ки ба онҳо мансубанд, қоидаи меъёри рафтори умумихатмӣ мегардад [5, с. 363].

Бо мақсади муайян кардани моҳияти ҳуқуқ, мавқеи мактабҳои гуногуни ҳуқуқӣ, аз ҷумла мактаби ҳуқуқии меъёргарой, мактаби ҳуқуқии фитрӣ, мактаби ҳуқуқии таърихӣ, мактаби ҳуқуқии психологӣ, мактаби ҳуқуқии сотсиологӣ ва мактаби ҳуқуқии марксистиро оид ба мафҳуми ҳуқуқ мавриди таҳқиқ қарор дода, М.М. Рассолов таъкид менамояд, ки аз сабаби яке аз категорияҳои илмӣ хеле мураккаб, нозук ва серпахлӯ буданаш, вай дар байни олимони ҳуқуқшинос ва кормандони амалӣ баҳсхоро ба миён меовард. Ба ақидаи ӯ, ҳуди мафҳуми ҳуқуқ аз ҷониби одамон дар фаҳмишҳои гуногун истифода мешуд ва мешавад: чун низоми меъёрҳо, ки на танҳо дар меъёрҳои ҳуқуқӣ ҷой дода шудаанд, балки ҳамчунин дар меъёрҳои одатӣ, ахлоқӣ низ ҷой дода шуда, чун мелоки иҷозатдиҳӣ, ҳудуди рафтор, чун ҳуқуқ ба ягон чиз баромад менамояд. Муаллиф таъкид менамояд, ки маънии ҳуқуқ ҳамчунин бо мафҳумҳои «адолат», «дурустӣ», «ростӣ», «ҳақиқат» алоқаманд карда мешуд [7, с. 270-282].

Н.В. Хропанюк бошад, аломатҳо ва таърифотҳои ҳуқуқро таҳқиқ намуда, ишора ба он менамояд, ки ҳуқуқ чун давлат ривҷёбии ҷомеа буда, ба тариқи қонунӣ вай дар ҷомеаи давлатӣ-ташкilotӣ чун танзимгари меъёрии муносибатҳои ҷамъиятӣ пайдо мешавад. Дар идомаи фикрронии худ муаллиф таъкид менамояд, ки одатҳо, меъёрҳои ахлоқӣ ва динии ҷомеаи ибтидоӣ ба мадди дуюм гузашта, ҷои ҳудро ба танзимкунии ҳуқуқии муносибатҳои ҷамъиятӣ медиҳанд. Ин муҳаққиқ низ қайд мекунад, ки ақидаҳо нисбат ба мафҳуми ҳуқуқ, пайдошавӣ, ҷой ва мақоми он дар танзими меъёрии муносибатҳои ҷамъиятӣ, дар рафти инкишофи ҳуди ҷомеа, пешравии ақидаҳои ҳуқуқии илмӣ, таҳти таъсири омилҳои объективӣ ва субъективӣ гуногун тағйир меёбанд. Дар ҷамъбасти ақидаи худ муҳаққиқ таъкид менамояд, ки новобаста аз ҷунин ихтилофҳо ва тасаввуроти

гуногуни илмӣ оид ба ҳуқуқ, ҳамаи назарияҳои мазкур як қатор умумиятҳо доранд:

- ҳуқуқ ҳодисаи иҷтимоӣ буда, бе вай ҷомеаи мутамаддин вучуд дошта наметавонад;
- ҳуқуқ дар шакли меъёрӣ бояд талаботи адолати умуминсониро инъикос кунад, дар кулл ба манфиатҳои ҷомеа хизмат намояд, вай бояд на манфиатҳои синфҳои алоҳида ва ё гурӯҳҳои иҷтимоӣ, балки манфиатҳои фардӣ ва талаботи шахсро чун асоси ибтидоии ҷомеа ба инобат гирад;
- ҳуқуқи моликияти хусусӣ асоси ҳамаи ҳуқуқҳои инсон ба ҳисоб меравад;
- ҳуқуқ меъёри рафтор буда, аз ҷониби давлат муқаррар ва ҳифз карда мешавад [12, с. 169].

Дар таҳлили дигар омадааст, ки дар раванди баррасии моҳияти ҳуқуқ бояд ду ҷанба ба инобат гирифта шавад:

1. ҳуқуқ пеш аз ҳама танзимкунанда ба ҳисоб меравад;
2. танзимкунандаи мазкур ба манфиатҳои кӣ хизмат менамояд.

Аз ин лиҳоз, махсусияти меъёрҳои ҳуқуқӣ дар он аст, ки онҳо на барои истифодаи яқмаротиба, балки истифодаи муқаррар пешбинӣ мегардад. Ҳамчунин на меъёрҳои алоҳида ва на умуман худ ҳуқуқ абстрактӣ нест. Аз як тараф, агар ҳуқуқ пеш аз ҳама ирода ва манфиатҳои синфҳо ва гурӯҳҳои дар сари ҳокимият бударо баён ва мустаҳкам намояд, вай ҳамчунин бояд манфиатҳои ҷомеаро низ ҳифз намояд. Ҳамчунин ба ақидаи муаллиф, ҳуқуқ маҳсул ва натиҷаи ривҷёбии табиӣ ҷамъият буда, як ҷузъи маданияти тамоми инсоният ба ҳисоб меравад [1, с. 78].

Вобаста ба муқаррар намудани таърифоти ҳуқуқ ҳулосаҳои пешниҳод намудаи В.Н. Хропанюк диққатҷалбкунанда мебошад. Муаллиф дар асоси таҳлили ақидаҳои Иммануэл Кант, Генрих Гегел, мактаби назарияи фитрии ҳуқуқ, мактаби таърихӣ ҳуқуқ, мактаби сотсиологии ҳуқуқ, мактаби меъёргарии ҳуқуқ, мактаби психологии ҳуқуқ ва мактаби материалистии ҳуқуқ оиди ба ҳуқуқ ва таърифоти он, ҳулосаҳои хешро иброз менамояд. Аз нигоҳи муҳаққиқ, ҳуқуқ бар ҳилофи дигар танзимкунандагони меъёрии ғайриҳуқуқии муносибатҳои ҷамъиятӣ (ахлоқӣ, одаӣ, анъанавӣ ва динӣ дар назар аст) бо нишонаҳои зерини шаклии худ фарқ менамояд:

- яқум, меъёрҳои ҳуқуқӣ дар ҷомеаи муосир аз ҷониби давлат дар санадҳои расмӣ муқаррар карда мешаванд;
- дуюм, меъёрҳои ҳуқуқӣ дар ҳолатҳои зарурӣ бо қувваи маҷбуркунии дастгоҳи давлатӣ муҳофизат карда мешаванд;
- ҳуқуқ низоми ягонаи меъёрҳоро пешниҳод менамояд, ки барои тамоми аҳолии дар марзи давлати муайян зисткунанда ҳатмӣ мебошад;
- ҳуқуқ дар худ ҳамоҳангии иродаи умумӣ ва фардии шахрвандони давлатро дар муносибатҳои байниҳамдигарии онҳо баён менамояд.

Ҳамчунин муаллиф таъкид менамояд, ки вобаста ба аломатҳои мазкур ҳуқуқ чун танзимкунандаи давлатии муносибатҳои ҷамъиятӣ баромад намуда, ривҷёбии озодонаи шахс, муташаккилӣ ва тартиботро дар ҷомеа таъмин менамояд. В.Н. Хропанюк, таърифи зайли муаллифро пешниҳод кардааст: ҳуқуқ – низоми умумихатмӣ қоидаҳои рафтор буда, аз ҷониби давлат муқаррар ва ҳифз карда шуда, манфиатҳои умумӣ ва фардии аҳолии мамлакатро ифода намуда, чун танзимкунандаи муносибатҳои ҷамъиятӣ баромад менамояд [12, с. 170-181].

Оиди муқаррар намудани таърифоти ҳуқуқ мулоҳизаҳои Р.Ш. Сотиволдиев низ хеле диққатҷалбкунанда мебошад. Аз ин лиҳоз мо низ ҳамфикрии худро ба ақидаҳои ӯ баён менамоем. Ё низ, мисли В.Н. Хропанюк, назарияҳои гуногуни мактабҳои (назарияи фитрий-ҳуқуқӣ, назарияи позитивӣ-ҳуқуқӣ, ҳуқуқшиносии сотсиологӣ, назарияҳои дигари ҳуқуқӣ)

ҳуқуқиро мавриди таҳқиқ қарор дода, таърифи муаллифии ҳешро пешниҳод менамояд: ҳуқуқ – низоми муқаррароти меъёрии умумихатмӣ мебошад, ки адолат, озодӣ, ҳуқуқҳои инсон ва арзишҳои дигари ҳуқуқиро инъикос намуда, шаклҳои расмӣ ифода дорад ва муносибатҳои ҷамъиятиро бо мақсади таъмини муташаккилӣ, тартибот ва рушди ҷомеа танзим мекунад. Дар идомаи таҳлилҳои худ Р.Ш. Сотиволдиев низ ҷанде аз аломатҳои ҳуқуқро баён менамояд, ки баёнгари ҳамфикрии ӯ бо В.Н. Хропанюк мебошанд [11, с. 354-372].

Таҳлили таърифҳои мазкур собит месозад, ки бо вучуди ихтилофот ва гуногунии тасаввуроти илмӣ дар бораи ҳуқуқ, ҳамаи онҳо як қатор хулосаҳои умумӣ доранд: ҳуқуқ зухуроти иҷтимоӣ буда, мавҷудияти ҷамъияти мутамаддин бидуни он имконнопазир аст; ҳуқуқ дар шакли меъёрӣ бояд эҳтиёҷоти адолати умумибашарию ифода кунад, на ба манфиати синфҳои алоҳидаи ҷамъият ё гурӯҳҳои иҷтимоӣ, балки ба манфиати умумии ҷамъият хизмат кунад, манфиатҳои фардӣ ва эҳтиёҷоти шахсиятро ҷун заминаи асосии ҷамъият ба ҳисоб гирад; ҳуқуқ мелоки рафтори муайяност, ки давлат муқаррар ва муҳофизат мекунад.

Ҳамин тариқ, ҳуқуқ низоми меъёрҳои (қоидаҳои) умумихатмӣ рафтору кирдори шаклан ифодаёфта, ки аз ҷониби давлат муқаррар, тасдиқ ва муҳофизат шудааст, ки манфиатҳои умумӣ ва алоҳидаи аҳолии мамлакатро ифода намуда, ҳамчун танзимкунандаи муносибатҳои муҳими ҷамъиятӣ баромад менамояд. Мо низ бар онем, ки дар ҳақиқат ҳуқуқ ҷун категорияи илмӣ дар назарияи ҳуқуқ ва фалсафаи ҳуқуқ аломатҳои худро дорад ва онҳо ҳуқуқро аз дигар воситаҳои иҷтимоии танзимкунандаи муносибатҳои ҷамъиятӣ, аз қабилӣ ахлоқ, одат, дин ва меъёрҳои дигари иҷтимоӣ фарқ кунонида, дар як вақт мафҳум ва моҳияти онро дар худ ифода мекунад.

Пайнавишт:

1. Алексеев С.В., Гостев Р.Г. *Сушност и значение права и законодательства в сфере физической культуры и спорта* // *Культура и физическое здоровье*. – 2016. – № 4 (59). – С. 77-84.
2. Баранов П.П. *К вопросу о понятии и сущности права* // *Северо-Кавказский юридический вестник*. – 2013. – № 3. – С. 116-123.
3. Бекбаев Е.З. *Сушност права* // *Пробелы в российском законодательстве*. – 2014. – № 4. – С. 40-42.
4. Бялт В.С. *Право и мораль в системе социального регулирования* // *Ленинградский юридический журнал*. – 2015. – № 3 (41). – С. 9-16.
5. Венгеров А.Б. *Теория государства и права: учебник [для юрид. вузов]* / А.Б. Венгеров. 6-е изд., стер. – М.: Омега-Л, 2009. – 607 с.
6. Марченко М.Н. *Проблемы теории государства и права: учеб.* – М.: Проспект, 2008. – 768 с.
7. Рассолов М.М. *Теория государства и права: учебник для вузов* / М.М. Рассолов. – М.: Юрайт, 2010. – 635 с.
8. Сенников И.Е. *Правовое регулирование и реализация права: проблемы взаимодействия* // *Проблемы в российском законодательстве*. – 2011. – № 5. – С. 46-50.
9. Соловьева Л.Л., Павлова Е.В. *Сушност права и проблемы правопонимания в воззрениях Н.И. Палиенко* // *Право и государство: теория и практика*. – 2018. – № 11 (167). – С. 40-43.
10. Сотиволдиев Р.Ш. *Назарияи умумии ҳуқуқ ва давлат. Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни факултаи ҳуқуқшиносӣ*. – Душанбе: Имперал-Групп, 2008. – 566 с.
11. Сотиволдиев Р.Ш. *Назарияи давлат ва ҳуқуқ: китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олиӣ касбӣ*. – Душанбе: Сино, 2018. – 784 с.

-
12. Хропанюк В.Н. *Теория государства и права: учебник для высших учебных заведений / Под ред. проф. В.Г. Стрекозова.* – М.: Интерстиль, Омега-Л, 2008. – 384 с.

Reference Literature:

1. Alekseev S.V., Gostev R.G. *Essence and Significance of Law and Legislation in the Field of Physical Culture and Sports // Culture and Physical Health.* – 2016, - No. 4 (59). - pp. 77 - 84.
2. Baranov P.P. *On the Issue of Concept and Essence of Law // North Caucasian Juridical Bulletin.* – 2013, - No. 3. - pp. 116-123.
3. Bekbaev Ye.Z. *The Essence of Law // Problems in Russian Legislation.* - 2014. - No. 4. - pp. 40-42.
4. Byalt V.S. *Law and Morality in the System of Social Regulation // Leningrad Juridical Journal.* – 2015, - No. 3 (41). - pp. 9-16.
5. Vengerov A.B. *Theory of State and Law: manual [for juridical universities] / A.B. Vengerov. The 6-th edition, stereotyped.* - М.: Omega-L, 2009. - 607 pp.
6. Marchenko M.N. *The Problems of State and Law Theory: manual.* - М.: Prospect, 2008. - 768 pp.
7. Rassolov M.M. *Theory of State and Law: manual for universities / M.M. Rassolov.* - М.: Yurayt, 2010. - 635 pp.
8. Sennikov I.Ye. *Legal Regulation and Implementation of Law: Problems of Interaction // Problems in Russian Legislation.* – 2011, - No. 5. - pp. 46-50.
9. Solovyova L.L., Pavlova Ye.V. *The Essence of Law and the Problems of Law Comprehension according to the Outlook of N.I. Palienko // Law and State: Theory and Practice.* – 2018, - No. 11 (167). - pp. 40-43.
10. Sotivoldiyev R.Sh. *General Theory of State and Law. Manual for law students.* - Dushanbe: Imperial-Group, 2008. - 566 pp.
11. Sotivoldiyev R.Sh. *Theory of State and Law: manual for institutions of higher professional education.* - Dushanbe: Sino, 2018. - 784 pp.
12. Khropanyuk V.N. *Theory of State and Law. Manual for higher educational institutions // Under the editorship of Professor V.G. Strekozov.* - М.: Interstyle, Omega-L, 2008. - 384 pp.